

A BŰNÖZŐI PROFILALKOTÁSTÓL A TANÚ- KIHALLGATÁSIG: TÖREKVÉSEK A MAI KRIMINÁLPSZICHOLOGIÁBAN*

BOROS JÁNOS

PTE ÁJK Büntetőeljárás-jogi Tanszék, Pécs

Az elmúlt 20 évben az igazságügyi pszichológiában végbement fejlődés alapvetően megváltoztatta a hagyományos kriminálpszichológiáról való gondolkodásunkat. A kezdeti megközelítés – mely a bűnözői viselkedés pszichológiai magyarázatára, a bírósági szakértésre és a börtönbeli rehabilitáció lélektani kérdéseire fókuszált – extenzív és intenzív módon jelentősen kibővült. A pszichológia alkalmazása – különösen a nyugati országokban – polgárjogot nyert az igazságszolgáltatás teljes folyamatában (nyomozás, kihallgatás, bírói döntés, büntetés-végrehajtás), emellett előtérbe kerültek olyan kérdések, mint az áldozattá válás lélektana, a lakosság attitűdje a bűnözéssel szemben, a bűnmegelőzés pszichológiai kérdései stb.

Jelen tanulmányban foglalkozunk az igazságügyi pszichológia-kriminálpszichológia elméleti, fogalmi kérdéseivel és a kriminalisztikai pszichológia tárgykörébe tartozó két témával: a bűnözői profilalkotással és a tanúkihallgatás új módszerével, a kognitív interjúval.

Kulcsszavak: *kriminálpszichológia; igazságügyi pszichológia; kriminalisztika; pszichológiai profilalkotás; kognitív interjú*

A jog és a pszichológia az emberi viselkedéssel foglalkozó tudományok közé tartozik, mindkettő törekvése az, hogy az emberek magatartását megértse, prognosztizálja és befolyásolja. Mindkét tudomány részint szilárd elméleti alapokkal bír, másrészt ezekre épülve művelőik hatékony gyakorlati tevékenységet folytatnak. Nem ilyen egyértelmű azonban a helyzet, amikor a két tudomány összekapcsolásáról, interakciójáról van szó. A gyakorlati eredmények mellett bizonytalanságok és kétségek is megfogalmazódnak a szakemberek részéről (BULL, CARSON, 1995).

* A tanulmány javított változata a *Kriminalisztika és pszichológia* című írásnak, amely a „Tanulmányok Erdősy Emil professzor tiszteletére” című kötetben jelent meg (PTE ÁJK Pécs, 2002).

A két tudomány együttműködése közel 100 évre tekint vissza, amely idő alatt a felmerült problémák és ellentétek időnként távolították, máskor közelebb hozták egymáshoz őket. Talán azt lehet mondani, hogy az utóbbi 20-30 évben történt meg az a fejlődés, amely legitímálta a jog és pszichológia együttműködését, mind az elmélet és a gyakorlat szintjén, mind pedig abban a folyamatban, amely elősegítette a két tudomány kapcsolatából létrejövő új tudományág intézményesülését. Ez az új tudományág, amelyet különböző kultúrákban másképp neveztek el – forenzikus pszichológia, igazságügyi pszichológia, pszichológia és jog, jogi pszichológia, kriminálpszichológia – és a különböző elnevezések valóban kisebb különbségeket is jelentenek, azonban a lényeg mindegyikben ugyanaz, a pszichológia hozzájárulását fogalmazzák meg a jog, a jog hatályosulása és az igazságszolgáltatás eredményesebb működéséhez. E tudomány művelői között népszerű az a nézet, hogy a „pszichológia és jog” mint tudományág nem definiálható pontosan, számtalan definíció létezik, olyan azonban nincs, amit egységesen minden művelője elfogadna. Ennek oka, hogy a tudományág területe olyan széles, mint a jog önmaga. Ezért az ennek megfelelően széles, nyitott definíció úgy hangzik, hogy a „pszichológia és jog” tudományos módszerekkel történő tanulmányozását jelenti annak, hogy miként hat a jog az egyénekre, és az egyének hogyan hatnak a jogra (ROESCH, HART, OGLOFF, 1999).

A pszichológia és jog mint tudományág – mely elnevezés angolul elfogadható, magyarul azonban nagyon nehézkesnek tűnik, ezért a továbbiakban a nemrég elhunyt Szegedi Márton professzor javaslata alapján az igazságügyi pszichológia elnevezést használom – eredetét az amerikai pszichológiai történészek Hugó Münsterberg 1908-ban megjelent alapvető könyvéhez kötik, amelynek címe „A tanúk padján” (On the Witness Stand) volt. Mint már utaltunk rá, hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az igazságügyi pszichológia polgárjogot nyerjen a büntető és polgári eljárás különböző intézményeiben, például az 1940–50-es években vált elfogadottá, hogy pszichológus szakértőt egyáltalán meghallgasson a bíróság (BARTOL, C. R., BARTOL, A. M., 1987). Az igazi fejlődés Amerikában az 1970-es, Európában az 1980-as években következett be. Amerikában az 1960-as évek közepén 100 publikáció jelent meg a témában, 10 év múlva ez a szám ezerre növekedett (BARTOL, C. R., BARTOL, A. M., 1987). Tisztázódtak az elméleti alapok, részterületek szerint differenciálódott a tudomány, az említett szerzőpáros megkülönbözteti például a forenzikus pszichológiát, a tárgyalóterem pszichológiáját, rendőrszichológiát, börtönpszichológiát és a kriminálpszichológiát.

ROESCH, HART és OGLOFF (1999) már idézett munkájában a tudományág széleskörű definíciója mellett tört lándzsát. Úgy vélik, e tudományág nemcsak az ún. forenzikus vagy bírósági pszichológiát öleli fel, ezen belül a nyomozás lélektant, a polgári és büntetőügyes tárgyalótermi pszichológiát, és a börtönpszichológiát, hanem a polgári jog olyan kérdéseivel is foglalkozik, mint munkahelyi diszkrimináció, rasszizmus, szexuális zaklatás a munkahelyeken stb.

CRAIG HANEY (1980) sokszor idézett taxonómiája az igazságügyi pszichológiát három részre osztja.

1. Pszichológia a jogban (Psychology in Law)

A jogi rendszer dominál és rendeltetésszerűen felhasználja a pszichológiát a jogi intézményekben. Ide sorolható a pszichológus szakértő tanuvallomása a vádlott beszámíthatóságáról vagy a pszichológiai technikák használata az esküdtek kiválasztásában.

2. Pszichológia és jog (Psychology and Law)

Ez az interakció a pszichológiai elvek és módszerek egyenrangú és egyesített használatát jelenti az igazságszolgáltatás rendszerének vizsgálatára és elemzésére. Haney ide sorolja annak vizsgálatát, hogy vajon mi a bíróság döntése, ha kiderül, hogy kikényszerítettek egy vallomást; a rendőrök által hibásan végzett ún. lineup személyfelismerési eljárás hogyan vezet téves azonosításhoz a szemtanúk által; a halálbüntetéssel szembeni előítélet a főbenjáró bűnesetekben ítélkező esküdtek esetében mennyire torzítja a döntést; vagy hogy egyáltalán milyen pszichológiai tényezők vezetnek oda, hogy egy gyanúsítottat letartóztassanak, megvádoljanak és az ügyet a bíróság elé vigyék.

3. A jog pszichológiája (Psychology of Law)

Ebben az esetben a jog önmaga válik a pszichológiai tanulmányozás tárgyává. Például a pszichológia segít megmagyarázni a jog eredetét és fennmaradását vagy azt, hogy az embereknek miért van szükségük jogra, miért, hogyan és milyen körülmények között engedelmeskednek a jognak stb. Ez a legkevésbé frekvenciált területe az igazságügyi pszichológiának.

Európában a tudományág fejlődése az 1980-as években kapott lendületet. LŐSEL (1992) a zenéből vett szellemes metaforájában a századfordulót tartja a nyitánynak, amit követ a húszas évekig a crescendo, majd az 1980-as, 1990-es évek újabb termékenysége a reprise, amely a finálét készíti elő.

Az 1980-as években számtalan tanulmány, könyv, monográfia született a témában, fontos folyóiratokat alapítottak, például *Law and Human Behavior*, *Law and Psychology Review*, *Mental Health and Criminal Behaviour*, *Expert Evidence*, amelyek az igazságügyi pszichológia legújabb kutatási eredményeit mutatták be. Jó néhány európai ország pszichológiai társaságán belül igazságügyi pszichológiai szekciók alakultak (Nagy Britannia, Németország, Hollandia, Spanyolország), melyek később önállósodtak. Az Európai Alkalmazott Pszichológiai Társaságon belül megalakult az igazságügyi pszichológiai szekció, az egyetemeken tanszékek létesültek a téma oktatására mind a normál, mind a posztgraduális képzésben. Megindult a nemzetközi konferenciák sorozata, amelynek keretében 1992-ben Oxfordban megalakult a *European Association of Psychology and Law (EAPL)*, amely a pszichológia és a jog témájában dolgozó európai elméleti és gyakorlati szakembereket tömöríti, tudományos fórumot biztosít számukra, részben az évenként megrendezett konferenciákon, amelyek legjobb előadásait külön kötetben publikálják, másrészt pedig a Társaság tudományos folyóiratában, a *Psychology Crime and*

Law-ban. Nagy megtiszteltetés volt a magyar igazságügyi pszichológia számára, hogy 1995-ben Budapest volt az EAPL ötödik tudományos konferenciájának színhelye, melynek egyik főrendezője e tanulmány szerzője volt.

Az EAPL konferenciáinak anyagait tartalmazó kötetek (LÖSEL, BENDER, BLIESNER, 1992; DAVIES és munkatársai, 1996; BOROS, MÜNNICH, SZEGEDI, 1998; CZEREDERECKA, JASKIEWICZ-OBYDZINSKA, WÓJCIKIEWICZ, 2000; TRAVERSO, BAGNOLI, 2001) nemcsak a tudományos információkat hordozó tanulmányokat tartalmazzák, hanem hozzájárulnak a tudományág pontosabb definiálását célzó erőfeszítésekhez, és az egyes részterületek differenciálódásához, a tudományág tagolódásához. Friedrich Lösel professzor, az EAPL első elnöke már idézett tanulmányában sikraszállt amellest, hogy a tudományág egyes részterületeit nem választják el egymástól éles határvonalak, ezek közül számtalan terület kapcsolódik egymáshoz, sőt, nem kevés egybeesés is van. Példaként említi a forenzikus és a kriminálpszichológia elhatárolására tett kísérleteket. A forenzikus pszichológia széles körű definíciója: a pszichológiai elméletek, módszerek, kutatási eredmények alkalmazása az igazságszolgáltatásban. Ezen belül figyelembe veszi a bebörtönzést, a bűnelkövetés előre jelzését és a bírósági eljárást. Így például a szakértő tanúvallomása a büntetőeljárásban nemcsak a forenzikus pszichológia körébe tartozik, hanem egybeesik a kriminálpszichológiával is, mivel a kriminálpszichológia definíciója: a pszichológiai elméletek, módszerek, kutatási eredmények alkalmazása a bűnözés problematikájának területén vagy szélesebb értelemben a társadalmi devianciákban. Ez a kontextus magába foglalja azokat a kutatásokat, amelyek a bűnözés magyarázatára, a rendőrségi és bírósági viselkedésre, a generális és speciális prevencióra, a lakosság bűnözéssel szembeni attitűdjére, a bűnelkövető és az áldozat kapcsolatára, az elítéltek kezelésének hatékonyságára irányulnak. A legújabban használt jogi pszichológia vagy pszichológia és jog elnevezésű tudományág definíciója: a pszichológiai elméletek, módszerek, kutatási eredmények alkalmazása a jogrendszerben (LÖSEL, 1992).

Láthatjuk, hogy a három definíció nem választja el egymástól élesen a három tudományágot, sok a közös vonás bennük, úgy tűnik, csupán hangsúlyeltolódásokban különböznek egymástól. Mindhárom a pszichológia alkalmazásából indul ki különböző körülmények között, de amíg a forenzikus pszichológia az igazságszolgáltatásra, a kriminálpszichológia a bűnözésre, a jogi pszichológia az egész jogrendszerre helyezi a hangsúlyt. Lösel a tudományágak hierarchikus modelljét vázolta fel, melyben a kanadai definícióhoz hasonlóan (ROESCH, HART, OGLOFF, 1999) a jogi vagy igazságügyi pszichológia a legszélesebb érvényű, magába foglalja a másik két, közel egyenrangú területet. Az igazságügyi pszichológia részterületei hasonlatosak a már idézett amerikai és kanadai szerzők által felsoroltakhoz: nyomozáslélektan, tanúvallomások pszichológiája, bírói döntéshozatal, bírósági pszichológia, börtönpszichológia, bűnelkövetők rehabilitációja, bűnözélméletek, pszichológia a polgári jogban, áldozatlélektan, a lakosság attitűdje a bűnözéssel szemben.

Azt gondolom, hogy a Friedrich Lösel által javasolt definíciók – melyek elfogadottak Európában – elfogadhatók nálunk is, bár nálunk ezek a kérdések csak ritkán képezték tudományos vita tárgyát. Magyarországon ebben a témakörben a

kriminálpszichológia elnevezés van általánosan elfogadva, a Magyar Pszichológiai Társaságnak Kriminálpszichológiai Szekciója van, a tudományegyetemek néhány jogi és pszichológiai fakultásán kriminálpszichológiai oktatás folyik, helyenként kombinálva a börtönpszichológiával. Nyilván nagy szerepet játszik ebben az, hogy az utóbbi 30 évben kevés publikáció született a témában, nem volt olyan könyv vagy monográfia, ami az igazságügyi pszichológia elméleti, tudomány-rendszer-tani kérdéseivel foglalkozott volna, így a kriminálpszichológia lehetséges definíciójaként POPPER (1970) meghatározása van érvényben: a kriminálpszichológia a bűnelkövető, a büntett és a bűnözés pszichológiai kérdéseivel foglalkozik. Három nagy területe van, a kriminológiai, a kriminalisztikai és a börtönpszichológia. Tanulmányunkban a kriminalisztikai pszichológiával foglalkozunk, amely a büntető-eljárás nyomozati és bírói szakának kérdéseit tárgyalja.

A kriminalisztika esetében a különféle szakkönyvek szerzői megegyeznek abban, hogy a tudományág jelentése: bűnügyi nyomozástan, a bűnügyi tudományoknak az az ága, amely a bűncselekmények felderítésének és bizonyításának eszközeit és módszereit tárja fel és rendszerezi, alapvető funkciója az elégséges hiteles bizonyítékok megszerzése, amelynek alapján a tettes büntetőjogi felelősségre vonása lehetővé válik. A kriminalisztika minden ága az eredményes bűnüldözést szolgálja, a bűnelkövetők felderítését és bíróságon történő elítéltetését (TREMMELE, FENYVESI, 2002).

Úgy tűnik, hogy a magyar jogi szakirodalom egységes, nemcsak a tudomány definícióját illetően, hanem tartalmi elemeinek megítélésében is, azaz kialakult egy konszenzuson alapuló fogalomrendszer, amely nemcsak a szakmunkákban, hanem a média nyelvezetében is megjelenik, ezzel is segítve a kriminalisztikai alapfogalmak egységes értelmezését (KATONA, 2002).

A kriminalisztika három nagy területre tagozódik: krimináltechnikára, krimináltaktikára és a kriminálmotodikára. A krimináltechnika a nyomozás során alkalmazott természettudományos, műszaki-technikai módszerek összességét jelenti, a krimináltaktika a személyi jellegű, a büntetőeljárás résztvevőitől származó bizonyítékok megszerzésével és ezek sajátosságaival, a kriminálmotodika pedig az egyes bűncselekmény-kategóriák hatékony felderítésének kérdéseivel foglalkozik (TREMMELE, FENYVESI, 2002). A felsorolásból látható, hogy a pszichológia alkalmazása elsősorban a krimináltaktika területén lehet eredményes, kezdve azzal, hogy a személyektől nyert bizonyítási eszközök eleve nem nélkülözhetik a pszichológiai megalapozottságot (KATONA, 2002), továbbmenve pedig két nagyobb témakör mutatkozik, ahol az eddigi gyakorlat és az elvégzett kutatások szerint a pszichológiai tevékenység létjogosultsága nem kérdőjelezhető meg: a bűnözői profilalkotás és a tanú, sértett és gyanúsított kihallgatásának területe.

Úgy gondolom, hogy akár az igazságügyi pszichológiai, akár a Magyarországon használatos kriminálpszichológiai definíciót vesszük alapul, az előbbinek a nyomozáslélektani, az utóbbinak a kriminalisztikai pszichológiai területe megfelelő elméleti alapot ad a kérdés megtárgyalásához, talán azzal a megszorítással, hogy a kriminálpszichológia foglalkozik a büntetőeljárás bírói szakával, a bírói döntés pszichológiájával is, ezt a kérdést a jelen tanulmányban nem érintjük, és kizárólag a kriminalisztikai tankönyvek által megjelölt témák bemutatására szorítkozunk. Elő-

re kell bocsátanom azt is, a két tárgyalandó terület szakirodalma óriási – köszönhetően az utóbbi húsz évben végbement fejlődésnek –, e tanulmány terjedelme viszont véges, ezért írásomban arra koncentrálok, hogy azokat a legújabb elméleteket, módszereket és eljárásokat mutassam be, amelyek leginkább igényt tarthatnak a kriminalisztika és a pszichológia elméleti és gyakorlati művelőinek szakmai érdeklődésére.

PSZICHOLÓGIAI PROFILALKOTÁS

Az első általánosan ismert pszichológiai profilkészítő dr. James Brussel pszichiáter volt, aki 1956-ban George Metskyről, az újságok által csak az „őrült bombázó”-ként emlegetett tömeggyilkosról készített majdnem tökéletes profilt. Dr. Brussel pszichoanalitikus módszerrel tanulmányozta a bűntettek helyszíneit, a tettes leveleit és ezek alapján jó néhány előrejelzést készített, többek között úgy írta le a tettest, mint túlsúlyos, középkorú, egyedülálló férfit, aki fivérével vagy nővérével él együtt (a valóságban két nővére volt) és aki gyakran kétsoros, begombolt öltönyt visel. Metzkyt pár évvel Brussel leírásának elkészülte után fogták el, de úgy szólván minden részlet pontosan illett rá (JACKSON, BEKERIAN, 1997).

A profilalkotás kifejezés rendszeresített használata az FBI Magatartástudományi Osztálya működéséhez köthető, amellyel azt a tevékenységet jelölték, melynek során az elkövetett bűncselekmény részleteiből vontak le következtetéseket a lehetséges gyanúsított jellemzőire vonatkozóan, például gyilkosok és erőszakos nemi közöszlést elkövetők esetében az életstílust, a kriminális előtörténetet és a lakókörnyezetet illetően (RESSLER, BURGESS, DOUGLAS, 1988). A profilalkotás kezdetben a mindennapi élet tapasztalatain alapult, amikor is rutinos nyomozók vagy más személyek, akiknek ismereteik voltak a bűnelkövetők aktivitásáról, tanácsokat adtak a nyomozás során a detektíveknek. Ennek a folyamatnak a kezdetei a bibliai időkig nyúlnak vissza, ennél „frissebb” híres esetek voltak, a Hasfelmetsző Jack 1888-ban, amikor egy egészségügyi asszisztens készített profilt az elkövető jellemzőiről vagy Edgar Allan Poe, a híres regényíró segítette tanácsaival – hasonló sikerrel – az amerikai rendőrséget. Ezek a „profilok” a józan észen, a köznapi tapasztalatokon alapultak (CANTER, 1995). Azonban a pszichológiai profilalkotás nyilvánvalóan nem a köznapi tapasztalatokon kell hogy alapuljon, hanem olyan kísérletek és kutatások elvégzését involválja, amelyek meghatározzák a tevékenység szabályait és törvényszerűségeit, és amelyek hozzájárulnak a profilalkotás elméleti megalapozásához.

Többféle definíció, mint ahogy többféle elnevezés is (bűnelkövetői profilalkotás, pszichológiai profilalkotás, kriminális profilalkotás stb.) használatos a témában. Azonban ezek az elnevezések ugyanazt a technikát jelentik, amelynek általánosan használt definíciója: a bűncselekményben vagy a bűncselekmények sorozatában megjelenő viselkedés tanulmányozásából következtetések vonhatók le a tettes különféle jellemzőivel kapcsolatban (JACKSON, BEKERIAN, 1997). Mások a profilalkotást úgy tekintik, mint egy egyén fontosabb személyiségbeli, és magatartási jellemzőinek azonosítását, annak a bűncselekménynek alapján, amit az illető elköve-

tett (DOUGLAS és munkatársai, 1986). Több tényezőt tartalmaz COPSON (1995) definíciója, mely szerint a rendőrségi nyomozás során a profilalkotás egy kísérlet arra, hogy elkészítsék egy ismeretlen bűnelkövető jellemzőinek leírását, oly módon, hogy tanulmányozzák és értékelik a bűntény helyszínének részleteit, az áldozatot, és egyéb hozzáférhető bizonyítékokat.

A profil azon a feltételezésen alapul, hogy a bűntény helyszínén talált bizonyítékok helyes értelmezése lehetővé teszi a cselekményt elkövető egyén személyiség-típusának meghatározását, adott személyiségtípus hasonló magatartásmintákat követ és a magatartásminták ismerete segíthet a nyomozóknak a lehetséges gyanúsítottak meghatározásában.

Szexuális bűncselekmények nyomozásakor a profilalkotók három kérdésre keresnek választ (JACKSON, BEKERIAN, 1997):

- Mi történt a bűntény helyszínén?
- Milyen típusú személynek van a legnagyobb valószínűsége, hogy elkövette a tettet?
- Egy ilyen személynek mik a legvalószínűbb személyiségjellegzői?

A három kérdésre adott válaszok azonban nem jelentik a bűntény megoldását. Jackson és Bekerian mellett érvel, hogy a profil mindössze egyel több eszközt jelent a nyomozás során, amely azonban igen fontos lehet a nyomozás stratégiája továbbfejlesztésében, javíthatja az információk kezelését és elősegítheti az eset jobb megértését. Ez egyben azt is jelenti, hogy a profilkészítő – aki az esetek túlnyomó részében pszichológus (GUDJONSSON, COPSON, 1997) – nem veszi át a nyomozás irányítását, nem egy varázsló, nem egy Nostradamus, egy csodadoktor, aki behunyt szemmel megmondja a tettes nevét, címét és telefonszámát, hanem egy olyan speciálisan képzett szakember, aki a magatartás-elemzés alapján képes részletes információt adni a nyomozó hatóságnak egy bűncselekményt elkövető ismeretlen személy lehetséges személyiségjellegzőiről, és a hatóság ezt a profilt képes közvetlenül felhasználni a nyomozás folyamatában.

Az FBI Magatartástudományi Osztálya kézikönyvben írta le azt a folyamatot, amely előkészíti a profilalkotást (RESSLER és munkatársai, 1992). E folyamat négy szakaszra oszlik:

- az adatok összesítése

Az összes lehetséges forrásból származó, összes hozzáférhető adat összevonása (fotók, jelentések, tanúvallomások).

- a bűncselekmény osztályozása

A rendelkezésre álló adatok alapján a bűncselekmény típusának meghatározása. Feltétlenül megjegyzendő, hogy az FBI kifejlesztett egy osztályozási rendszert a sorozat-bűncselekményekre, melynek során a gyilkosok három típusát írták le, úgymint a szervezett típust, aki előre megtervezi a cselekményt, kontrolláltan viselkedik a bűntett színhelyén, kevés vagy semmilyen nyomot nem hagy, áldozatait

idegenek közül választja; vagy a szervezetlen típust, aki nem tervezi meg a cselekményt, és a bűntett helyszíne a véletlenszerű viselkedés bizonyítékait mutatja; a harmadik típus pedig ez első kettő kombinációja. Elkészítették a sorozatos nemi erőszakot elkövetők osztályozási szisztémáját is, amely négy típust tartalmaz (HAZELWOOD, BURGESS, 1987).

– a bűncselekmény rekonstrukciója

Hipotézisek felállítása az áldozat magatartásáról, a cselekmények sorrendjéről, az elkövetés speciális módjáról (modus operandi).

– profilkészítés

A profil tartalmazza azokat a hipotéziseket, amelyek az elkövető demográfiai és fizikai jellemzőivel, magatartási szokásaival és személyiségdinamikájával kapcsolatosak.

A profilkészítés során bizonyos standardokat alkalmaznak, amelyben meghatározzák, hogy a profilnak milyen elemeket kell tartalmaznia. Ezek a következők: 1. demográfiai információk: életkor, faj, foglalkozás, beosztás, családi állapot, szocio-ökonómikus státusz; 2. iskolázottság és becsült intelligenciaszint; 3. kriminális előtörténet; 4. katonai szolgálat; 5. családi jellemzők; 6. szokások, szociális kapcsolatok; 7. a helyszínen talált bizonyítékok; 8. a jármű kora és típusa; 9. személyiségjellemzők, beleértve a lehetséges patológiás vonásokat; 10. javasolt kihallgatási technikák. Ez a módszer minden kétséget kizáróan kissé uniformizálja az elkészített profilokat, azonban, bár sokszor kritizálták, a gyakorlatban igen jól bevált, 1978 óta jól segíti a nyomozásokat az USA-ban, sőt, újabban más országokban is ezt a módszert alkalmazzák a pszichológiai profilkészítő egységekben, például Kanadában, Nagy-Britanniában és Hollandiában.

A profilalkotás elméleti kérdéseivel David Canter, a Liverpooli Egyetem pszichológiaprofesszora foglalkozott a legbelsőbben. Canter a profilalkotás három alapvető kérdését vizsgálta meg, hipotéziseket állított fel, és ezek bizonyítására kutatásokat végzett (CANTER, 1995). A három kérdés a következő volt:

1. Van-e matematikailag bizonyítható kapcsolat a sorozatos bűnelkövető személyes tulajdonságai és az elkövetett cselekmények bizonyos jellemzői között?
2. Létezik-e bizonyos konzisztencia (következetesség) a sorozatos bűnözők által elkövetett cselekmények kivitelezésében?
3. Van-e specializálódás a bűnelkövetők között, egy bizonyos típusú cselekmény elkövetésére?

1. Az első kérdés eldöntésére egy kutatást végeztek, melynek során 60 sorozatos erőszakos nemi közönséget elkövető személy négy jellemzőjét hasonlították össze, négyféle elkövetési móddal. A négy bűnöző tulajdonság (C): elítélés szemérem sértésért; elítélés szemérem elleni erőszakért; fiatalkorúkénti elítélések száma; felnőttként történt elítélések száma. A négy modus operandiból (A) az első kettő a

büntett szexuális összetevőire, a második kettő pedig az erőszakra vonatkozott a cselekmény folyamatában. A kétszer négy változó közötti kapcsolatot megvizsgálták, minden C változót összehasonlítottak minden A változóval, az összehasonlítást kanonikus korrelációs számítás segítségével végezték. Eredményül azt kapták, hogy a lehetséges tizenhat korrelációból 15 szignifikáns volt, ami azt mutatta, hogy kapcsolat van a személyi jellemzők és a büntett kivitelezése között, azaz a szemérem sértésért történt elítélések megbízható indikátornak bizonyultak bizonyos speciális, extra elkövetési módok szempontjából az erőszakos nemi erőszak elkövetése alatt. Vagyis gyakorlati oldalról nézve a speciális elkövetési módok bizonyos jellemzőkkel rendelkező bűnelkövetők – előző elítélések szemérem sértésért – felé orientálhatják a nyomozást.

A kutatás során kipróbáltak más A és C változókat is, amelyek bár kisebb mértékben, de statisztikailag jelentős korrelációt mutattak, megerősítve a hipotézist, hogy a személyes jellemzők és az elkövetési mód között kapcsolat van, ami matematikai statisztikai módszerekkel bizonyítható. Sőt, egyéb kutatások azt bizonyították, hogy ez nemcsak az erőszakos nemi közösülés, hanem több más, sorozatosan elkövetett bűntettfajtára is érvényes, például betöréses lopás, munkahelyi bűncselekmények, gyermekek molesztálása.

2. A második kérdés arra vonatkozott, hogy létezik-e konzisztencia a cselekmények kivitelezésében a sorozatos elkövetőknél. HAMMOND (1990) kutatásában 17 sorozatos nemi erőszaktevő három cselekményét vizsgálta meg, egyet-egyét választva a sorozat korai, középső és késői szakaszából. Mindegyik erőszakos cselekmény során 16 akció meglétét vagy hiányát regisztrálta, így mindegyik cselekmény egy sajátos elkövetési profilt mutatott. A 16 speciális akciónak a három cselekményben regisztrált gyakorisága alapján mind a 17 személynél elkészítette az illetőre jellemző elkövetési profilt és megvizsgálta, hogy a három elkövetett cselekmény mennyire felel meg a profilnak. Kidolgozta a valószínűségi index fogalmát, amely a személyre jellemző gyakoriságokból készült, ún. elvárt profil, és az adott cselekményben előfordult gyakoriságok különbségét mutatta. Minél kisebb volt a valószínűségi index értéke, annál konzisztensebb volt a bűnöző elkövetési stílusa, míg az index magasabb értéke változatosabb elkövetési módokat indikált.

Az eredmények azt mutatták, hogy az elkövetők kb. 2/3-a, 65%-a a rájuk markánsan jellemző módon követte el mindhárom bűncselekményét, azaz viselkedésük konzisztens volt bűncselekmény-sorozatuk idején. Mindössze az esetek 15%-ában tapasztaltak nagyobb inkonzisztenciát az elkövetésben.

Egy másik kutatásban (CANTER, HERITAGE, 1989) azt vizsgálták meg, hogy azok az adott személyre jellemző elkövetési módok, amelyek megnyilvánulnak a bűncselekmény-sorozatban, megkülönböztetik-e őt más bűnözők által speciális módon elkövetett bűncselekményektől. Kiválasztottak egy erőszakos nemi közösülőt, és 10 szempont szerint elkészítették az elkövetési profilját. 45 másik sorozatos nemi erőszaktevő esetében is elkészítették a profilokat, majd a célszemély profilját összehasonlították a másik 45 személy elkövetési profiljával, illetve mindegyiket mindegyikkel. A korrelációs számítás eredménye az volt, hogy mindössze egy esetben volt hasonlóság az elkövetett cselekményekben, ez esetben a célszemély elkö-

vetési stílusa korrelált egy másik személy profiljával, a többi esetben nem volt szignifikáns kapcsolat az elkövetési profilok között, azaz 45 esetben az elkövetett bűntettek kivitelezése különböző volt. Ez azt jelenti, hogy a cselekmények elkövetési módja kapcsolódik az elkövető jellemzőihez, és ez különbözik, illetve megkülönböztethető más bűnözők elkövetési profiljától. Canter azonban megjegyzi, hogy a kutatások mintaelemszáma meglehetősen alacsony volt, ezért ezt az összefüggést érdemes volna ellenőrizni jóval nagyobb mintán is.

CANTER és LARKIN (1993) elvégzett egy másik kutatást is ebben a témában, amelynek során feltételezték, hogy kapcsolat van aközött a távolság között, amit a sorozatos nemű erőszaktevő megtesz a bűncselekményei elkövetési színhelyei között, és aközött a távolság között, amit otthonától utazik a bűncselekmények színhelyére. A kutatásokból kiderült, hogy a megtett távolságok kapcsolatba hozhatók a bűncselekmények egyéb jellemzőivel, például hogy házban vagy a szabadban követték-e el. Kidolgoztak egy módszert, amelynek lényege, hogy ha pusztán a földrajzi információkat kombinálják a bűntett egyéb sajátosságaival, akkor a rendőrségi adatbázis segítségével a lehetséges bűnelkövető lakhelyét egy három kilométer-nél szűkebb sugarú körben lehet lokalizálni. Ez a geográfiai profil fontos hozzájárulás ahhoz a hipotézishez, hogy a sorozatos elkövetők speciális bűnelkövetési stílusa jól felismerhetően megkülönbözteti őket egymástól.

3. A harmadik kérdés arra irányult, hogy van-e specializálódás a bűnelkövetők között, bizonyos típusú bűncselekmények elkövetésére. A kutatások azt mutatták, hogy például a fiatalkorú bűnözők meglehetősen eklektikus módon követik el cselekményeiket, azaz különböző, változatos fajtájú és típusú bűntetteket követnek el. FARRINGTON (1995) 400 fiúra kiterjedő longitudinális vizsgálatában kimutatta, hogy 10 és 20 éves kor között a legaktívabbak a fiatalkorú bűnelkövetők, nemcsak az elkövetések gyakoriságának tekintetében, hanem a különböző bűncselekményfajták válogatás nélküli megvalósításában is. A leggyakoribb bűncselekményfajták a betörés, bolti lopás, autó- és autóból lopás, rongálás és garázdaság voltak, amelyek száma a 20 éves kor bekövetkezése utáni életmódváltozással jelentősen csökkent. Saját vizsgálatunkban (BOROS, 1996) felnőtt és fiatalkorú visszaeső bűnözők kriminális rekordjaiból kíséreltünk meg típusokat kialakítani. Az általános tapasztalat az volt, hogy az elkövetők túlnyomó része vegyesen követi el erőszakos és vagyon elleni bűncselekményeit; azok, akik főként erőszakos cselekményeket követnek el, azok sem csak egyfélék, és a vagyon elleni elkövetők is széles skálán mozognak a bűncselekmények elkövetése során. Csupán három viszonylag kis létszámú típust találtunk, akik valóban egyféle vagy egy típusú cselekményeket követtek el: volt egy intellektuális típus (csaló, sikkasztó), egy garázda csoport (garázdaság) és egy azóta már részben megszűnt, ún. élősdi bűncselekményeket elkövető csoport (kmc, ük, tartási kötelezettség elmulasztása). Láthatjuk, hogy ezek között is csak egy típus van, ami a profilalkotás szempontjából szóba jöhet, ez az első, a csalók, sikkasztók csoportja, akik valóban sorozatosan követték el bűncselekményeiket.

CANTER (1995) ezt a heterogén bűnelkövetési stratégiát a következőkkel magyarázza:

- az alkalom és a különleges körülmények meghatározzák az elkövetett bűncselekményt;
- a szocializáció és a szociális tanulás megnöveli az elkövetők felkészültségét a kriminális aktusra;
- ha egy bűncselekmény elkövetése ugyanolyan mértékben köszönhető az alkalomnak és a körülményeknek, mint a bűnözési hajlamnak, akkor nehéz megkülönböztetni az egyik bűnöző „munkáját” a másiktól. Ez a perspektíva azt jelenti, hogy ha egy bűnöző a különböző bűntényfajták nagy variációját követi el, nincs lehetőségünk arra, hogy az elkövetett bűncselekményből bármilyen következtetést vonjunk le a személyre vonatkozóan.

Másrészt az erőszakos bűntettek esetében érvényes az a megállapítás, hogy ezek a cselekmények impulzív, előre meg nem tervezett akciók, melynek során véletlenszerű helyszíneken a bűnözők strukturálatlan módon reagálnak a helyzet kihívásaira, így ilyen esetekben legfeljebb azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a tettesre jellemző az impulzivitás.

A három kérdésre kapott válaszok azt mutatják, hogy:

- kapcsolat van a sorozatos bűnelkövetők személyes tulajdonságai és a büntett bizonyos jellemzői között;
- bizonyos bűncselekményfajták esetében kimutatható egyfajta konzisztencia a büntett kivitelezésében, amely jellemző az elkövetőre és megkülönbözteti őt a többi bűnözőtől;
- a bűnözők többnyire vegyesen követik el bűncselekményeiket, az esetek túlnyomó részében nincs specializálódás, többnyire az adott helyzet határozza meg a bűncselekmény típusát.

Ezt azt jelenti, hogy a büntett és az elkövető személyisége közötti kapcsolat megléte nemcsak a mindennapi tapasztalatok, hanem a tudományos kutatás szintjén is beigazolódott, bizonyos sorozatos bűncselekmények esetében a büntett kivitelezésében tükröződik a tettes személyiségének jó néhány jellemzője. Mindez azt bizonyítja, hogy a profilalkotás egy tudományosan megalapozott módszer, amely a gyakorlatban eredményesen alkalmazható. Két megjegyzés kívánkozik ide: az első az, hogy Canter eredményeit azóta jó néhány kutatás megerősítette (JACKSON, BEKERIAN, 1997; FARRINGTON, LAMBERT, 2000; CANTER, 2000; WEST, 2001 stb.), így a tudomány intenzív művelése nemcsak a módszer elméleti megalapozottságát, hanem továbbfejlesztését is lehetővé teszi. A másik, hogy a módszer alkalmazását a harmadik kérdésre adott válasz értelmében befolyásolja az a tény, hogy a bűnözők nem specializálódnak, hanem vegyesen követik el cselekményeiket, így a profilalkotás csak meghatározott sorozatos bűntettek esetében alkalmazható, azonban ezek többnyire igen súlyos bűncselekmények, például sorozatgyilkosságok, amelyeknek nagy a társadalmi veszélyessége, és a lakosságban is félelmet, bizonytalanságot gerjesztenek. A profilkészítő pszichológus alkalmazását a nyomozásban és a kutatások költségét bőven kompenzálja azonban a tettes elfogása esetén elért er-

kölcsi siker a nyomozóhatóság számára, amely egyben helyreállítja a lakosság megingott bizalmát az igazságszolgáltatásban. Bár a külföldi tapasztalatok pozitívak, a módszert sikerrel használják nemcsak az USA-ban, hanem Kanadában, Angliában és Hollandiában is, a módszer Magyarországon történő alkalmazására bár történtek kísérletek, a nyomozati munkában való rendszeres felhasználására – sem jogszabályi, sem szakmai szempontból – még nem került sor (KISS, 1995; KÁRMÁN, KISS, KARDON, 1999). Ebben valószínűleg közrejátszik egyrészt a nyomozó hatóságok konzervativizmusa, idegenkedése az új módszerektől, másrészt az, hogy nincs igazán képzett profilkészítő Magyarországon, bár ennek metodikáját az előbb felsorolt országokban meg lehetne tanulni. Nyilván fontos az a tényező is, hogy hazánkban szerencsére csak kis számban fordulnak elő olyan súlyos, erőszakos sorozat-bűncselekmények, amelyek kikényszeríték a profilalkotás kipróbálását a bűnügyi nyomozásban.

A KIHALLGATÁS LÉLEKTANI KÉRDÉSEI

Kiinduló pontunk az a tétel, hogy a bírósági eljárásban minden bizonyíték a tanúvallomásokból ered. Ez még akkor is igaz, ha látszólag ellentmond ennek a tárgyi bizonyítékok jelentős szerepe, azonban a tárgyi bizonyítékokat is a szakértő tanúk mutatják be a tárgyalás során (VAN KOPPEN, 1995). Egy véres kés vagy a gyilkos lőfegyver a tettes ujjlenyomataival önmagában nem bizonyíték, csak akkor, ha a szakértő tanúk sokasága (nyomozó, orvos, ballisztikus, ujjlenyomat-szakértő stb.) tanúvallomásában megerősíti az adott bizonyíték hitelességét és szerepét a bűncselekményben. Nyilvánvaló, hogy az a kontextus, amelyben a bizonyítékok és tanúvallomások sorrendje meg van határozva, gyengítheti vagy fokozhatja a bizonyítékok erejét, egy rossz kontextusban a legfontosabb bizonyíték is gyengének bizonyulhat, egy jó kontextusban (vádiratban) a gyenge bizonyítékok láncolata is meggyőző erejű lehet. Ezért a tanúvallomások megbízhatósága, pontossága és hitelessége a büntetőeljárás kulcskérdése.

Ezt támasztották alá az USA-ban és Angliában végzett kutatások is. SANDERS (1986) vizsgálatában megkérdezte a New York-i rendőröket, hogy mi a legfontosabb a bűnügyi nyomozásban. A válasz majdnem egyöntetű volt: a tanúk. Kiderült, hogy a nyomozók teljes munkaidejük 86%-át a tanúk kikérdezésével töltik. Hasonló eredményt kapott Angliában KEBBEL és MILNE (1998), akik 159 rendőrnemzetet kérdeztek meg a témában.

Rendkívül fontos, hogy a nyomozók hogyan szerzik be az információkat a tanúktól, milyen a kérdezéstechnikájuk, mennyire veszik figyelembe a tanúk személyes jellemzőit – gyermekek, aggastyánok, férfiak, nők, iskolázottak, iskolázatlanok –, a bűntény után mennyi idővel kerül sor a kihallgatásra stb. FISHER, GEISELMAN és RAYMOND (1987) átlagosan 10 éves tapasztalattal rendelkező detektívek kérdezéstechnikáját vizsgálta meg kutatásában. Ezek a nyomozók pályájuk kezdetén részt vettek egy ún. nem standardizált kihallgatástechnikai képzésben. A kihallgatásokról készült magnófelvételek elemzése azt mutatta, hogy egy rövid bemutatkozás során a kihallgató megkérte a tanút, mondja el, mi történt, felkínálva azt, hogy

a tanú szabad elbeszélésben mondja el, amire emlékszik. Kiderült, hogy átlagosan 7,5 másodperc után a kihallgatók a tanúkat félbeszakították és valamilyen kérdést tettek föl nekik. Ez az interjú során többször előfordult, így a tanúk nagy része nem tudta befejezni az eseményről szóló beszámolóját. A szerzők ezt rossz kihallgatási technikának minősítették, mivel a lényeges információk nagy része a tanú szabad, egybefüggő elbeszéléséből származik, így az elbeszélés be nem fejezése információvesztéshez vezetett. A másik probléma az volt, hogy a többszöri félbeszakítás a tanúban kialakított egyfajta várákozást az újabb megszakításra, ami azzal járt, hogy a kétfélbe szakítás közötti idővel megpróbálták „gazdálkodni”, azaz a beszámolójukat minél rövidebbre fogni, tömöríteni. Ez azt eredményezte, hogy a rövidítés következtében fontos részletek veszttek el a kihallgatók számára, a tanú pedig „leszokott” arról, hogy erőfeszítést tegyen a minél részletesebb beszámolóra, csupán felületes válaszokat adott. Feltűnő volt, hogy a nyomozók mennyire kedvelték a „gyorstüzelő”, rövid válaszokat igénylő kérdéseket, szemben a sokkal hatékonyabb nyitott kérdésekkel. Egy tipikus interjúban elhangzott három nyitott és huszonnégy zárt, rövid választ igénylő, gyorskérdés. A zárt, gyorskérdések esetében a tanúnak egy másodperce volt a válasz után a következő kérdésre felkészülni, ami nem tette lehetővé, hogy összegyűjtse gondolatait, és pontosan emlékezzen az eseményekre. A szerzők szerint a kihallgatónak az a feladata, hogy hozzáférjen a tanú memóriájában tárolt információkhoz, elősegítse az események minél pontosabb felidézését. A helytelen kérdezési technika alkalmatlan volt arra, hogy a nyomozó hozzáférjen az események sajátos, szubjektív mentális reprezentációjához a tanú memóriájában. Nemcsak a rossz kérdezési technika okozott zavart, hanem a tanúk személyes tulajdonságainak figyelmen kívül hagyása is. Ismert tanú típusok a szorongó, az ittas, a gyenge beszédkészségű vagy éppen a bőbeszédű tanú. Zavaró lehet a többi tanú jelenléte, a kíváncsi járókelők, az idő rövidsége az interjúra.

GEORGE (1991) kutatásában legalább 5 éve kihallgatóként dolgozó rendőrök interjúit elemezte. Azt tapasztalta, hogy szinte az összes esetben azonos volt a kihallgatás vezetése és a kérdezés stílusa, függetlenül a kihallgatott személytől és az elkövetett bűntett fajtájától és súlyosságától. A zárt, gyors kérdések domináltak a nyitottakkal szemben, szünet nem volt a kérdések között, sok volt az ún. rávezető kérdés, ami a kihallgatónak a bűntettel kapcsolatos preconcepcióját volt hivatva igazolni. Az eredmény információvesztés volt, és megnőtt a fals információk aránya.

Miután fény derült a tanúvallomások fontosságára az igazságszolgáltatásban, amit alátámasztott HUFF, RATTNER és SARAGIN (1986) vizsgálata is, melynek értelmében az USA-ban kb. 3000-re tehető azoknak az eseteknek a száma, amikor a bíróság téves ítéletet hozott valamilyen inkorrekt tanúvallomás alapján, ez úgyszólván kikényszerítette azt, hogy a szakemberek foglalkozzanak a problémával és megkíséreljenek kidolgozni egy, az eddiginél jóval hatékonyabb tanúkihallgatási eljárást. A módszer kidolgozását elősegítő kutatásokban jó néhány pszichológus és kihallgató tiszt vett részt, legfőbb érdem azonban kétségkívül két amerikai kognitív pszichológusé, akik végleges formába öntötték a módszert az elvégzett kutatások alapján, nevet adtak az eljárásnak és egy monográfiában részletesen leírták azt, alkalmazási tapasztalataikkal együtt. A két pszichológus Ron Fisher és Ed Geiselman, akik 1992-ben publikálták híres könyvüket „Emlékezést elősegítő tech-

nikák alkalmazása a kihallgatásban: A kognitív interjú”. A módszert, az emlékezés hatékonyságát elősegítő kognitív technikák használata miatt kognitív interjúnak nevezték el, megfelelő magyar fordítása nincs vagy csak nagyon nyakatekert, ezért a magyar nyelvben is megmaradtunk az eredeti elnevezés mellett. A módszer kifejlesztésének célja az volt, hogy mennyiségileg és minőségileg megnövelje a tanúktól, sértettektől és gyanúsítottaktól származó információkat az elkövetett bűncselekményről (MILNE, BULL, 1999).

Az eredeti kognitív interjú 4 emlékezést elősegítő technikát tartalmazott: 1. a számoljon be mindenről instrukció, 2. a kontextus újrakonstrukciója az emlékezés során, 3. az események változatos sorrendben történő felidézése, 4. a perspektíva-váltás technikája.

Az első technika, a minden apró részletre történő emlékezésre való felhívás célja nemcsak az információvesztés elkerülése, hanem minél több, látszólag jelentéktelen információ összegyűjtése. Visszaültnék Fisherék 1987-es vizsgálatára, ahol a zárt, gyors kérdések technikája a tanúk részéről a válaszok rövidítéséhez, tömörítéséhez vezetett, ami szükségszerűen szűkítette az információt a kis részletek elhagyása miatt. Emellett a tanú nyilván nem tudhatja, hogy a nyomozás szempontjából melyik apró részletnek lehet jelentősége, ezért rendkívül lényeges, hogy minden lehetséges információ a hatóság tudomására jusson.

A második módszer is érintve volt az 1987-es kutatásban, vagyis a lehetőség, hogy a tanú szabad előadásban mondja el a történetet, mivel – a szerzők szerint – a legfontosabb információk ebből erednek. A hagyományos, félbeszakításos kérdés-technikkal ellentétben a kognitív interjúban megkérik a tanút, hogy gondoljon vissza az eseményekre, ne siessen, építse fel magában újra a történetet, és lehetőséget adnak rá, hogy ezt félbeszakítás nélkül elmondhassa. Ebben a folyamatban valódi gondolkodási, emlékezési folyamatokról van szó, a tanúk sokszor behunyt szemmel idézik fel a helyszínt, a színeket, a szagokat, szinte újra átélnek az események lefolyását.

A harmadik technika, az események fordított sorrendben történő felidézése a normál időrendben történő emlékezés után juthat szerephez. Könnyen belátható, hogy amikor a tanú újra felépíti magában a történetet, a kontextus logikájának megfelelően bizonyos apró események, részletek kieshetnek az elbeszélésből, amik azonban könnyen visszahívhatók a memóriába, amikor a fordított sorrendű emlékezéssel tulajdonképpen diszkvalifikáljuk az eredetileg felépített kontextust.

A negyedik módszer is az előzőleg ismertetett elven alapul, a kontextus érvénytelenítésével próbálunk a történetből kiesett információkhoz jutni, oly módon, hogy megkérjük a tanút, hogy képzelje magát egy másik, a cselekmény helyszínén jelenlevő, viszonylag fontos szereplő helyébe – például a bankpénztáros –, és azt mondja el, hogy az illető mit érzékelt, érzékelhetett az eseményekből. Ez a technika is hasznos információkat hozhat, bár FISHER és GEISELMAN (1992) figyelmeztet arra, hogy milyen problémákat rejt magában ez a módszer, ugyanis az információnyereségen túl megvan a veszély arra, hogy a tanú meg akar felelni a feladatnak, ezért megpróbálja kitalálni, hogy mit észlelhetett a másik személy, fennáll a konfabulálás, a fals információadás veszélye.

A négy emlékeztetést elősegítő technika alkalmazásának hasznossága a kutatások során bebizonyosodott, hátra volt azonban a kognitív interjú struktúrájának kialakítása és a 4 technika elhelyezése benne. Az 1990-es évek elejére kialakult az interjú ma is használatos felépítése, a zárt kérdések minimálisra szorításával, a nyitott kérdések preferenciájával, a hosszabb elbeszélések lehetőségével, a szünetek beiktatásával és az emlékeztetést elősegítő speciális technikák alkalmazásával. A kognitív interjú felépítésének rövid leírásában részben FISHER és GEISELMAN (1992) eredeti munkájára, nagyrészt azonban az Európában, elsősorban Angliában használt változatra támaszkodunk (MILNE, BULL, 1999).

Az eredeti kognitív interjú 11 szakaszból áll, Milne és Bull ezeket 7 szakaszba tömörítette össze, úgy, hogy a különböző fázisok szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Az első szakaszban történik a bemutatkozás, a tanúval való személyes kontaktus kiépítése, az együttműködés megalapozása. A második fázisban kerül sor az interjú (kihallgatás) céljainak kifejtésére, a harmadikban kezdődik meg ténylegesen az interjú, szabad beszámolót kezdeményezünk, alkalmazva a második emlékeztetést elősegítő technikát, megkérjük a tanút, hogy építse fel újra magában a történetet és hagyjuk őt végigmondani az egész sztorit. Közben szüneteket hagyunk számára, hogy minél jobban összeálljon a kontextus. A kérdező viselkedése kezdettől fogva empátiás, metakommunikációja a túlzott feszültségek oldására, az interjú ideális tempójának fenntartására kell hogy irányuljon a kihallgatás során. A negyedik szakaszban kerül sor a kérdések feltevésére, itt alkalmazzuk azt a technikát, hogy megkérjük, emlékezzen mindenre, semmilyen kis részletet se hagyjon ki. A kérdések nyitott típusú kérdések legyenek, bár a vége felé alkalmazhatók a zárt, eldöntendő kérdések is, bizonyos részletek tisztázására. A kérdezés során sorra vesszük az elmondott történet bizonytalan részeit, és ezekre kérdezzük rá. Az ötödik fázisban használjuk fel a megmaradt két emlékeztetést elősegítő technikát, a fordított sorrendű visszaemlékeztetést és a perspektívaváltást. Ekkor szokták a kihallgatók felhívni a tanú figyelmét az összes érzékszerv használatára az emlékezésben. Lehetnek jellegzetes hangok, szagok, taktilis ingerek, amelyek olyan emlékeket idéznek fel, amelyek segíthetnek a nyomozásban. A hatodik szakaszban a kihallgató összegzi az elhangzottakat, ezt egyezteteti a tanúval, ekkor még mindig előjöhetnek újabb részletek, majd megegyeznek a kihallgatási jegyzőkönyv lényeges pontjaiban. A hetedik, a végső fázis az interjú lezárása és a tanú távozása.

Nagyjából és sematikusán így néz ki a kognitív interjú felépítése, a különböző kézikönyvek természetesen rengeteg jó tanácsot adnak az interjú vezetését, a kérdezés technikáját, a metakommunikációt illetően, csakúgy, mint az elkerülendő viselkedésmódok tekintetében.

A kognitív interjú az elmúlt 10 évben szédületes karriert futott be Amerikában és Európában egyaránt. Alkalmazóik kutatási beszámolóikban egyértelműen megerősítik, hogy az interjú használatával mennyiségileg és minőségileg több információ nyerhető a tanúktól, mint a hagyományos kérdezési technikákkal. Ezek a tanulmányok megtalálhatók az EAPL-konferenciák előadásait tartalmazó kötetekben, mint már előzőleg utaltunk rá. A módszer további nagy előnye, hogy megtanulása, legalábbis alapszinten, nem igényel hosszú időt, egy kétnapos tanfolyamon

az alapkészségek elsajátíthatók, ahogy ezt a tanulmány szerzője tette 1999-ben Dublinban.

A módszer Magyarországi használatáról nincsenek információink. A kriminálpszichológiai oktatás keretében néhány egyetem jogi és pszichológiai fakultásán folyik a kognitív interjú elméleti és gyakorlati oktatása, azonban a gyakorlati munkában nem került sor alkalmazására.

Összefoglalva, a tanulmányban az igazságügyi pszichológia szerepét tekintettük át a bűnügyi nyomozásban. Azt gondolom, hogy az idézett kutatások, tanulmányok azt bizonyították, hogy a pszichológia – természetesen egy meghatározott, jól körülhatárolt szerepkörben – képes hozzájárulni a kriminalisztika, a nyomozás és ezen keresztül az igazságszolgáltatás eredményességének növeléséhez. Az igazságügyi pszichológiában az utóbbi 20 évben tapasztalt fejlődés, terjedelmi okok miatt nem tette lehetővé a terület teljes áttekintését, ezért csak arra vállalkozhattunk, hogy két új, külföldön rendkívül sikeres módszer, a profilalkotás és a kognitív interjú elméleti és gyakorlati kérdéseit ismertettük. E módszerek magyarországi alkalmazására még nem vagy csak részben került sor – főleg az egyetemi oktatásban kapnak szerepet –, azonban meggyőződésem, hogy az európai uniós csatlakozás ezt a fejlesztési folyamatot is felgyorsítja.

IRODALOM

- BARTOL, C. R., BARTOL, A. M. (1987) History of Forensic Psychology. In Wiener, I. B., Hess, A. K. (eds) *Handbook of Forensic Psychology*. 3–23. Wiley, New York
- BOROS J. (1996) Kilenc típus (Visszaeső elítéltek komplex vizsgálata). *Börtönügyi Szemle*, 4, 18–27.
- BOROS J., MÜNNICH I., SZEGEDI M., szerk. (1998) *Psychology and Criminal Justice. International Review of Theory and Practice*. Walter de Gruyter, Berlin–New York
- BULL, R., CARSON, D. (1995) Psychology in Legal Contexts: Idealism and Realism. In Bull, R., Carson, D. (eds) *Psychology in Legal Contexts*. 3–11. Wiley, New York
- CANTER, D. (1995) Psychology of Offender Profiling. In Bull, R., Carson, D. (eds) *Psychology in Legal Contexts*. 343–355. Wiley, New York
- CANTER, D. (2000) Offender profiling and criminal differentiation. *Legal and Criminological Psychology*, 5, 23–46.
- CANTER, D., HERITAGE, R. (1989) A multivariate model of sexual offence behaviour. *Journal of Forensic Psychiatry*, 1, 185–212.
- CANTER, D., LARKIN, P. (1993) The environmental range of serial rapists. *Journal of Environmental Psychology*, 13, 63–90.
- COPSON, G. (1995) *Coals to Newcastle? Part 1: A study of offender profiling*. Police Research Group Special Interest Series, Home Office, London
- CZEREDERCZKA, A., JASKIEWICZ-OBYDZINSKA, T., WÓJCIKIEWICZ, J., eds (2000) *Forensic Psychology and Law*. Institute of Forensic Research Publishers, Kraków
- DAVIES, G., LLOYD-BOSTOCK, S., McMURRAN, M., WILSON, C. (1996) *Psychology, Law and Criminal Justice*. Walter de Gruyter, Berlin, New York

- DOUGLAS, J., RESSLER, R., BURGESS, A., HARTMAN, C. (1986) Criminal profiling from crime scene analysis. *Behavioral Sciences and the Law*, 4, 401–421.
- FARRINGTON, D. (1995) Psychology of Crime: Influences and Constraints on Offending. In Bull, R., Carson, D. (eds) *Psychology in Legal Contexts*. 291–313. Wiley, New York
- FARRINGTON, D., LAMBERT, S. (2000) Statistical Approaches to Offender Profiling. In Canter, D., Alison, L. (eds) *Offender Profiling Series: IV. Profiling Property Crimes*. 235–273. Ashgate Publishing, Aldershot
- FISHER, R., GEISELMAN, E. (1992) *Memory-enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview*. Charles C. Thomas, Springfield
- FISHER, R., GEISELMAN, E., RAYMOND, D. (1987) Critical analysis of police interviewing techniques. *Journal of Police Science and Administration*, 15, 177–185.
- GEORGE, R. (1991) *A field evaluation of the cognitive interview*. Unpublished Master's thesis. Polytechnic of East-London
- GUDJONSSON, G., COPSON, G. (1997) The Role of Expert in Criminal Investigation. In Jackson, J., Bekerian, D. (eds) *Offender Profiling. Theory, Research and Practice*. 61–76. Wiley, New York
- HAMMOND, S. (1990) *Statistical approaches to crime linking*. University of Surrey: Internal Report
- HANEY, C. (1980) Psychology and legal change: The impact of a decade. *Law and Human Behavior*, 4, 371–398.
- HAZELWOOD, R., BURGESS, A. (1987) An introduction to a serial rapist. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 56, 16–24.
- HUFF, C., RATTNER, A., SARAGIN, E. (1986) Guilty until proven innocent: Wrongful convictions and public policy. *Crime and Delinquency*, 32, 518–544.
- JACKSON, J., BEKERIAN, D. (1997) *Offender Profiling. Theory, Research and Practice*. Wiley, New York
- KÁRMÁN G., KISS A., KARDON L. (1999) Új, személyiségfüggő kriminalisztikai módszerek. In *Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok*, XXXVI. 246–268. OKKR, Budapest
- KATONA G. (2002) *Kriminalisztika és a bűnügyi tudományok*. BM Kiadó, Budapest
- KEBBEL, M., MILNE, R. (1998) Police officers' perception of eyewitness factors of forensic investigations. *Journal of Social Psychology*, 138, 323–330.
- KISS, A. (1995) Profilalkotás mint új kriminalisztikai módszer? In *Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok*, XXXII. 217–232. OKKR, Budapest
- KOPPEN, P., VAN (1995) Judges' Decision-making. In Bull, R., Carson, D. (eds) *Handbook of Psychology in Legal Contexts*. 581–611. Wiley, New York
- LÖSEL, F. (1992) Psychology and Law: Overtures, crescendos, and Reprises. In Lösel, F., Bender, D., Bliesener, T. (eds) *Psychology and Law. International Perspectives*. 3–21. Walter de Gruyter, Berlin–New York
- LÖSEL, F., BENDER, D., BLIESENER, T., eds (1992) *Psychology and Law. International Perspectives*. Walter de Gruyter, Berlin–New York
- MILNE, R., BULL, R. (1999) *Investigative Interviewing. Psychology and Practice*. Wiley, New York
- POPPER P. (1970) *A kriminális személyiségzavar kialakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- RESSLER, R., BURGESS, A., DOUGLAS, J. (1988) *Sexual homicide: patterns and motives*. Lexington Books, New York

- RESSLER, R., DOUGLAS, J., BURGESS, A. W., BURGESS, A. G. (1992) *Crime Classification Manual*. Simon and Schuster, New York
- ROESCH, R., HART, S., OGLOFF, J. (1999) *Psychology and Law. The State of Discipline*. Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York
- SANDERS, G. (1986) *The usefulness of eyewitness research from the perspective of police investigators*. Unpublished manuscript, State University of New York
- TRAVERSO, G., BAGNOLI, L. (2001) *Psychology and Law in a Changing World. New Trends in Theory, Practice and Research*. Routledge, New York
- TREMMEL F., FENYVESI CS. (2002) *Kriminalisztika tankönyv és atlasz*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- WEST, A. (2001) From Offender Profiler to Behavioural Investigative Advisor: The Effective Application of Behavioural Science to the Investigation of Major Crime. *Police Research and Management*, 5, 1, 95–108.

FROM OFFENDER PROFILING TO INVESTIGATIVE INTERVIEWING: NEW APPROACHES IN RECENT CRIMINAL PSYCHOLOGY

BOROS, JÁNOS

The past 20 years have seen such essential improvements in legal psychology that fundamentally changed our traditional thinking of way about criminal psychology. The initial approach, focused on the psychological explanation of criminal behavior, the role of expert at the court, the problem of prisoner rehabilitation, extensively and intensively increased in the said period. Especially in western countries application of psychology has gained general acceptance in each face of the justice system (investigation, interviewing, decision-making at the court, punishment enforcement), and in the process several major issues have become also highlighted such as the psychology of victims, attitude toward crime, psychological approach of crime prevention.

This study deals with some theoretical questions of criminal psychology and 2 topics of the psychology of criminalistics: offender profiling and a new method of investigative interviewing, the cognitive interview.

Key words: *criminal psychology, psychology and law, criminalistics, offender profiling, cognitive interview*